

ОСОБЛИВОСТІ РОЗБУДОВИ СОЦІАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ В УКРАЇНІ ЗАСОБАМИ ОСВІТИ

Рябенко Є.М. (м. Запоріжжя)

Анотації

В статті розглянуто специфіку формування рис соціальної держави в Україні шляхом модернізації системи освіти. Увага приділяється модернізації системи вищої освіти як чинника націєбудівництва і розбудови соціальної держави в умовах світових трансформаційних і глобалізаційних процесів. На основі аналізу особливостей специфіки формування рис соціальної української держави засобами освіти, виділено декілька пріоритетних і проблемних напрямків побудови соціальної держави і модернізації системи освіти в Україні.

The article deals with the formation of specific features of social states in Ukraine through the modernization of the education system. Attention is paid to modernization of higher education as a factor natsiyebudivnytstva and social development of States in the conditions of transformation and globalization processes. Based on analysis of characteristics specific features of social formation of the Ukrainian state through education, highlighted several priority areas of concern and build a social state and the modernization of education system in Ukraine.

Ключові слова

ОСВІТА, СОЦІАЛЬНА ДЕРЖАВА, НАЦІЄБУДІВНИЦТВО, ГЛОБАЛІЗАЦІЯ, БОЛОНСЬКИЙ ПРОЦЕС, СУСПІЛЬСТВО ЗНАНЬ, ДЕМОКРАТИЗАЦІЯ ОСВІТИ

Вступ

Освіта будь-якої країни відбиває в собі найголовніші її цивілізаційно-культурні ознаки та особливості наявного історичного моменту, забезпечуючи поєднання національних традицій з релевантними інноваціями. На цих підставах національна система освіти має забезпечувати безперервність розвитку країни, здійснювати ефективну соціалізацію та професійну підготовку молоді до життєдіяльності в світі, який постійно ускладнюється. Стан освіти суттєво впливає як на інтегративні процеси світового буття, так і соціальні трансформації в окремій країні. Система освіти в значній мірі визначає не тільки якісні характеристики культури того чи іншого суспільства, але й вміщує «у згорнутому вигляді» стратегії кардинальних перетворень життєдіяльності. Тому не викликають подиву значні капіталовкладення розвинутих країн в цю «невиробничу» сферу.

Мета статті:

- дослідити специфіку рис соціальної держави шляхом модернізації системи освіти;
- обґрунтувати шляхи і напрями модернізації системи вищої освіти як чинника націєбудівництва і розбудови соціальної держави в умовах світових трансформаційних і глобалізаційних тенденцій;
- виділити декілька пріоритетних і проблемних напрямків побудови соціальної держави і модернізації системи освіти в Україні.

Обговорення проблеми

Здобуття Україною державної незалежності виступає одним з найголовніших внутрішніх чинників, який визначає необхідність суттєвого преображення вітчизняної освіти. Другим є переорієнтація на запозичення апробованого досвіду життєдіяльності відкритого демократичного суспільства. Модернізація освіти та суттєві соціальні реформи є взаємопов'язаними процесами, здатними як до взаємного підсилення, так і послаблення.

Функції інституту освіти в державотворенні, формуванні соціальної держави, розбудові правової і демократичної держави досліджують такі вчені, як В. Андрущенко, В.Бех, Н. Гендіна, Б. Гершунський, Дж.Дьюї, Д. Дзвінчук, В. Журавський, В. Заблоцький, М. Квієк, С. Клепко, К. Корсак, Б. Майєр, В. Огнев'юк, А. Прокопенко, Г. Стасюк та інші.

Аналіз і оцінка стану розвитку освітньої сфери в Україні, проблем та їх причин, рекомендації і досвід реформування української освіти за 18 років незалежності країни міститься у працях національної фахової освітянської еліти, міністрів освіти різних років І.Зязюна, П.Таланчука, М.Згуровського, В.Кременя, С.Ніколаєнка, визнаних фахівців академічних кіл В.Андрущенка, В.Беґа, В.Брюховецького, С.Клепко та багатьох інших.

Удосконалення освіти в сучасній Україні демократично налаштована освітянська громада вбачає в руслі демократичних перетворень, у тісному зв'язку зі світовими тенденціями глобалізації і демократизації. Саме тому специфіка модернізації системи освіти пов'язана з тенденцією до інтеграції в європейський і світовий освітній простори. Так, на сьогодні Україна – рівноправний учасник «Європи знань». Цей крок до реформування освіти (і насамперед, системи вищої освіти) так чи інакше сприяє змінам на всіх рівнях існування суспільства, особливо в економічній і соціальній сферах, але потребує подальшого реформування в освіті згідно принципам побудови соціальної держави і соціально орієнтованої економіки. Як свідчить Згуровський М.В., протягом 15-річного етапу побудови ринкової економіки України у вищій освіті вже відбулися суттєві перетворення, проте він зауважує, що сьогодні вона стоїть перед необхідністю нових реформ, що обумовлені як потребами українського суспільства та євроінтеграційними тенденціями, так і її

Особливості розбудови соціальної держави в Україні засобами освіти

глибинними суперечностями [2]. Саме тому **інститути вищої освіти** повинні стати пріоритетом української освітньої політики в рамках побудови соціальної держави. Так, протягом 18-річного етапу побудови ринкової економіки України у вищій освіті відбулися суттєві перетворення (введення інституту приватної освіти, оновлення структури і напрямків підготовки, певна демократизація управління). Стратегічним курсом національної вищої освіти проголошено адаптацію до Європейського освітнього простору, яка пов'язана, насамперед, із демократизацією вищої освіти.

Одна з ключових проблем **демократизації вищої освіти** в Україні – проблема університетської автономії. Деякі дослідники вважають, що навчальні заклади, які в Україні називаються університетами, не відповідають сучасній ідеї університету, оскільки вони були, і в переважній більшості залишаються, державним знаряддям індоктринації молоді, не володіють правами, які традиційно асоціюються з університетами в демократичних країнах, не є осередками, з яких поширюються цінності свободи та моральності на все суспільство.

На сьогоднішній день демократизація освіти перебуває в гострій суперечності з тенденцією до поглиблення соціального розшарування українського суспільства, включно із зростанням відмінностей у можливостях здобути якісну професійну (середню чи вищу) освіту для вихідців із різних суспільних верств. Це ставить під загрозу принципи доступності освіти та рівних можливостей, що є стрижнем системи демократичної освіти.

Отже, перед українською державою, що прагне бути демократичною і соціальною, постає нелегке завдання – поєднання принципів рівності можливостей та меритократичності процесу одержання вищих рівнів освіти, надаючи такі можливості найбільш здібним індивідам, не забуваючи при цьому, що здібними можуть бути діти з будь-якого соціального середовища, якщо їм створити для цього належні умови. Як зазначає Клепко С.Ф., політика української влади в галузі освіти має ґрунтуватися на відповідних фахових моніторингових дослідженнях, а з метою наближення освіти України до стандартів європейського освітнього простору урядом мають бути забезпечені такі зміни в освіті:

- 1) гармонійний розвиток усіх рівнів освіти, приведення їх змісту і організаційних форм у відповідність до вимог демократичного суспільства, акцентуючи увагу насамперед на проблемі формування у молоді життєвої, професійної і громадянської компетентності – тих знань, умінь і навичок, які необхідні для успішної життєдіяльності в умовах глобалізованого світу;

- 2) забезпечена прозорість і ефективність використання державних ресурсів шляхом громадської участі у контролі і посилення підзвітності в наданні державних послуг в освіті;

3) забезпечений рівний доступ до якісної освіти вихідцям з усіх верств суспільства, зокрема, прошарків населення, що потребують особливої уваги в умовах перехідної економіки (діти з малозабезпечених родин, безпритульні, люди з особливими потребами), не порушуючи інші принципи демократичної освіти, такі як свобода, безпека, ефективність;

4) визначеність щодо параметрів децентралізації освіти, встановлення своєрідних меж ефективності, у яких керівні та управлінські ланки різного рівня здатні ефективно та легітимно здійснювати свої функції, відмова від домінування держави в освітній політиці, зростання активності інших її учасників;

5) створення нормативного і регуляторного середовища, в якому бізнес, громадські організації, зацікавлені в компетентних працівниках, свідомих громадянах, більш активно включаються у фінансування освіти [4, 71].

Інший дослідник реформування сучасної системи освіти Стасюк Г.Є. вказує на основні засади удосконалення державної освітньої політики в контексті становлення соціальної, правової держави в Україні через **модернізацію системи управління освітою**. На його думку, модель управління освітою має містити можливості формування механізмів взаємодії громадськості, адміністративних органів і педагогічного співтовариства, утворення муніципальних структур, що координують дану взаємодію, створення системи соціального партнерства, інституту лідерів, реалізації принципів соціально-територіальної організації управління освітою тощо. У процесі модернізації освітньої системи має бути забезпечено, по-перше, відкритість освіти як державно-громадської системи і, по-друге, перехід від патерналістської моделі до моделі взаємної відповідальності у сфері освіти, до посилення ролі всіх суб'єктів освітньої політики і їхньої взаємодії [6].

Освіта, виступаючи як чинник соціальних змін, характеризується своєю провідною соціально-інноваційною функцією, тому освіта постає одним із центральних чинників формування соціальної держави в сучасній Україні. Досить актуальним на сьогодні виступає пріоритет розвитку української держави в напрямку певної моделі держави добробуту, враховуючи соціокультурний аспект розвитку української ментальності і сучасні процеси глобалізації, які змінюють вже існуючі форми і моделі соціальної держави (як ліберальної, так і соціал-демократичної моделі). Сучасні українські дослідники (Панкевич О.З., Четверікова Л.О., Сіленко А., Скрипнюк О.В. та інші) приділяють увагу саме прогнозуванню і визначенню оптимального шляху розвитку соціальної держави в Україні. Так, Четверікова Л.О. вважає, що суспільні умови посттоталітарної України не дають їй можливості запозичити конкретну модель соціальної держави. На її думку, модель соціальної держави України варто Особливості розбудови соціальної держави в Україні засобами освіти

представити як синтез ліберальної, корпоративістської та соціал-демократичної моделей. [8]. Інша дослідниця (Панкевич О.З) тримається схожої думки, стверджуючи, що конструюючи власну модель української соціальної держави, слід використовувати досвід зарубіжних країн, але Україна повинна знайти свою, особливу модель, з урахуванням власних національних, історичних, політичних, соціально-економічних, ментально-психологічних особливостей [5].

Українська держава як європейська країна орієнтована на **побудову соціальної держави, держави добробуту**, але враховуючи, що вона отримала свій суверенітет нещодавно, неможливо пройти шлях, який пройшли розвинуті західноєвропейські «кейнсіанські» держави добробуту. Саме тому, більшість українських вчених у сфері формування соціальної держави наголошують на тому, що для України має бути автентичний шлях розвитку. Більш того, Україна знаходиться на шляху до націєбудівництва, тобто для сучасної України формування національної ідентичності, нації-держави залишається досить актуальною проблемою і пріоритетом, на відміну від сучасних західноєвропейських країн, які, на думку Юргена Габермаса [7], досягли межі своїх можливостей у новому контексті, визначеному глобальним суспільством і глобальною економікою.

Як зазначають багато авторів, освіту вважають сферою виключної компетенції суверенної держави. Тобто розвиток систем освіти розглядається як важлива частина націєбудівництва. Адже система освіти впливає на сприйняття та розуміння людьми політичного минулого (історичного націоналізму), сприяє змінам у процесах поділу праці (професійна освіта) та має вплив на майбутні еліти суспільств (вища освіта) залежно від того, як вона побудована. Як стверджує І. Баше, освітня політика є одним із найважливіших складників політики ідентичності, яку контролюють національні уряди [1]. Саме вона розглядається як життєво необхідне знаряддя створення соціальної легітимності, сприяючи політичній соціалізації, розвиваючи процеси демократизації та зберігаючи національну ідентичність. А, за словами Д. Ортлоффа, «у всіх національних державах дія системи освіти спрямовувалась і спрямовується на те, щоб розвинути (створити) громадянина, здатного відтворювати національні імперативи» [9, 136]. Тому значення освіти (і насамперед, вищої освіти) в формуванні національної ідентичності, усвідомлення громадянами своєї приналежності до певної нації-держави для розвитку України в напрямку розбудови соціальної держави має неабияке значення. В зв'язку з цим, можна знов повернутися до роботи Марека Квієка «Університет і держава Вивчення глобальних трансформацій» [3], в якій він доводить, що всі сучасні європейські держави добробуту формувалися і розвивалися, перш за все, як нації-держави, створюючи власні національні системи соціального

забезпечення і соціального захисту, національні системи освіти, які сприяли соціальному розвитку. Для цих країн шлях до держави добробуту був тривалим, хоча і обумовленим історично. Для України цей процес прискорений, а тому вимагає іншого шляху до побудови соціальної держави. Перехід від комуністичної ідеології до демократичного суспільства, від планової, державної економіки до ринкових відносин, від тотального патронажу держави в соціальній сфері до різноманітності форм власності в соціальному секторі та індивідуальної відповідальності особи за власний розвиток зумовлює Україну шукати власний шлях і модель соціальної держави, можливо вбираючи найбільш оптимальні особливості ліберальної і соціал-демократичної моделей держав добробуту. Разом з цим потребує змін система освіти, яка в радянські часи виконувала ідеологічно-виховну функцію на замовлення держави, мала авторитарно-централізовану систему управління і формувала один, «радянський» тип особистості. Сучасність вимагає структурних і функціональних змін в системі освіти, в принципах викладання і навчання, орієнтуючись на учня або студента, враховуючи їх можливості і прагнення, формуючи особистість, яка б була не тільки професійно компетентною, але й конкурентоспроможною в соціально-економічній сфері суспільства. Іншими словами, реформування системи освіти має носити **комплексний характер**, включаючи правову і законодавчу базу і підґрунтя, нову систему і модель управління освітою (надання певної автономії навчальним закладам, особливо ВНЗ), демократизацію взаємодії викладачів і студентів, залучення приватних та бізнесових ресурсів до фінансування навчальних закладів. Отже, одним з пріоритетних напрямів української держави є **націєбудівництво** і формування соціальної держави, розвиток національної системи освіти.

Інший аспект проблеми розбудови соціального типу держави в Україні є процеси глобалізації як в економічній, так і в інформаційно-освітній сферах. Тут виникає досить складна ситуація для України. З одного боку, – відбудова суверенної нації-держави (а як було зазначено, більшість західних країн вже пройшли цей шлях), з іншого – відповідати на виклики перед тиском глобальної ринкової економіки, бути конкурентоспроможною державою в Європі і світі, інтегруватися в Європейський і світовий економічний і освітній простір. На європейському континенті до нових чинників перемін належать також інтернаціоналізація навчання і дослідження у вищій освіті та глобалізація, що супроводжуються занепадом ролі нації-держави у глобальному культурно-економічному просторі, критичним ставленням до послуг держави добробуту, і вторгненням корпоративно-бізнесової культури-настанови в академічний світ у більш орієнтованому на ринок глобальному середовищі [3].

Поряд з демократизацією освіти в Україні, великою проблемою виступає фінансування системи освіти, особливо вищої. Зменшення державних видатків на вищу освіту, з одного боку негативно впливає на її якість, а з другого сприяє зростанню кількості приватних навчальних закладів і пошуку альтернативних ресурсів (наприклад, створення приватних підприємств, фірм, організацій, які займаються дослідницькою діяльністю і реалізують на ринку свій інтелектуальний продукт). Так, на сьогодні в Україні налічується близько 350 вищих навчальних закладів 3-4 рівня акредитації, де серед них близько 120 – приватні. І, очевидно, тенденція збільшення приватного сектора в освіті буде продовжуватися, тобто найближчим часом можна очікувати більше ринку й менше регулювання: роль держави у вищій освіті невмовимо слабнучиме в міру просування вищої освіти у напрямку ринку.

Ще одна особливість сучасної української освіти – це інтеграція в Європейський та освітній простір і побудова суспільства знань. Реалізація цих принципів знайшла себе в приєднанні України до Болонського процесу. 19 травня 2005 року у норвезькому місті Берген на Конференції міністрів країн Європи Україна приєдналася до Болонського процесу, зобов'язавшись внести відповідні зміни у національну систему освіти та приєднатися до роботи над визначенням пріоритетів у процесі створення єдиного європейського простору вищої освіти до 2010 року. На сьогодні 45 європейських країн включно з Україною підписали Болонську декларацію, яка наголошує на необхідності європейської співпраці у забезпеченні якості вищої освіти, підвищенні якості підготовки фахівців, зміцненні довіри між суб'єктами освіти, мобільності, сумісності систем кваліфікацій, посиленні конкурентоспроможності Європейської системи освіти.

Цілі варті досягнення, проте, на думку ректора НТУУ "КПІ" М.З.Згуровського (яку він висловив у своїй статті "Болонський процес – структурна реформа вищої освіти на європейському просторі"), існує значна **кількість проблем української вищої освіти** у контексті Болонського процесу: недостатнє визнання у суспільстві рівня "бакалавр" як кваліфікаційного рівня; збільшення розриву зв'язків між освітянами і працедавцями, між сферою освіти і ринком праці; нехтування передовими науковими дослідженнями у закладах освіти, які є основою університетської підготовки; національна система наукових ступенів складна у порівнянні з загальноєвропейською, що ускладнює мобільність викладачів і науковців в Європі; університети України не беруть на себе роль методологічних центрів, новаторів, піонерів суспільних перетворень, за якими має йти країна; рівень автономії ВНЗ у цих питаннях значно нижчий від середньоєвропейського [2].

Висновки

Узагальнюючи особливості специфіки формування рис соціальної української держави засобами освіти, можна виділити декілька пріоритетних і проблемних напрямків побудови соціальної держави і модернізації системи освіти в Україні.

1. Формування і розвиток української нації-держави і держави добробуту відбувається в автентичному напрямку, вбираючи в себе основні і найефективніші досягнення сучасних моделей соціальних держав (ліберальної і соціал-демократичної) і враховуючи традиційну українську ментальність. Цьому процесові сприяє формування і **модернізація національної системи освіти** (особливо вищої школи), яка виступає як чинник державотворення і формування національної ідентичності і громадянства.

2. Розбудова соціальної держави в Україні відбувається під тиском глобалізаційних процесів, особливо в соціально-економічній сфері. А, враховуючи орієнтацію української держави на євроінтеграцію, **формування соціальної держави** виявляється ще більш проблематичною, змушуючи шукати нові шляхи до побудови соціальної держави, бо європейський досвід свідчить про трансформацію традиційної «кейнсіанської» держави добробуту, пріоритетом якої є соціальне забезпечення, соціальний захист і гарантування соціальних благ всім громадянам. Тому для України **вибір тієї чи іншої моделі соціальної держави** полягає не стільки в її конкретизації, скільки в синтезі і поєднанні оптимальних рис різних моделей. Подібні зміни відбуваються і в системі освіти, змінюючи основні принципи, функції і пріоритети освіти в напрямку її демократизації.

3. Реформування системи освіти має носити **комплексний характер**, включаючи правову і законодавчу базу і підґрунтя, нову систему і модель управління освітою (надання певної автономії навчальним закладам, особливо ВНЗ), демократизацію взаємодії викладачів і студентів, залучення приватних та бізнесових ресурсів до фінансування навчальних закладів. Особливого значення на даному етапі модернізації системи освіти є фінансування освіти, пошук нових альтернативних джерел фінансування, розвиток приватного сектору в освіті, конкурентоспроможність сучасних закладів освіти.

4. Реалізація такого критерію побудови соціальної держави як інтеграція в європейський і світовий простір відбувається і через засоби освіти, насамперед, через приєднання України до Болонського процесу, розвиток знаннєвого суспільства і наближення до європейських стандартів якості освіти.

Перспективи подальших досліджень:

- шляхи і напрями модернізації системи вищої освіти в умовах глобалізації та євроінтеграції.

Джерела

1. Гелнер Е. Нації та націоналізм. //Національна ідентичність: Хрестоматія / Т. Воропай (упоряд.). – Х. : Крок, 2002. – 316 с.
2. Згуровський М. Дипломована псевдоосвіта, або Суперечності перехідного періоду у сфері вищої освіти України // Дзеркало тижня. – 2006. – № 6 (585).
3. Квієк М. Університет і держава: вивч.глобал.трансформацій / М.Квієк; пер.з англ.Т.Цимбала. - К. Таксон,2009. - 380 с
4. Клепко С.Ф. Філософія освіти в європейському контексті. – Полтава: ПОІППО, 2006. – 328с.
5. Панкевич О.З. Соціальна держава: поняття та загальнотеоретична характеристика / Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Львів. нац. ун-т ім. І.Франка. – Л., 2003. – 19 с.
6. Стасюк Г.Є. Освіта та наука як основа механізму трансформаційної динаміки українського суспільства // Історико-політичні проблеми сучасного світу: Збірник наукових статей. – Чернівці: Рута, 2007. – Т. 15-16. – С. 190-192.
7. Хабермас Ю. Расколотый Запад / Пер с нем. О. И. Величко и Е. Л. Петренко. – М.: Изд-во Весь мир, 2008. – 390с.
8. Четверікова Л. О. Формування соціальної держави в контексті процесів глобалізації // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку: Збірник наукових праць. – Львів, 2005. – Вип. 16. – С. 83–87.
9. Beukel E. 'Educational Policy: Institutionalization and Multi-Level Governance' //Svein S. Anderson and Kjell A. Eliassen. Making Policy in Europe. – 2nd Edition, London: Sage. – 2001. – pp.124-139.

Стаття надійшла 20.02.10 р.